

Imre László

GYULAI PÁL ROMHÁNYIJA*

A *Romhányi*val Gyulai európai szintű műformában magyar problémákról akart szólni, felhasználva a műfaj összetettséget (szubjektív — objektív, realista — romantikus, lírai — epikai) a kor bonyolult kérdéseinek és önnön egyéniségének kifejezésére. Már az 1855-ös *Szépirodalmi Szemlé*ben foglalkozik a verses regény műfaji, tematikai jellemzőivel, ahhoz azonban, hogy maga is kísérletet tegyen vele, szükség volt további inspiráló példákra (Arany *Bolond Istókja*, Bérczy 1866-ban megjelenő *Anyegin*-fordítása), valamint arra, hogy a politikai fordulatok és saját helyzetérzékelse hangulatilag is kizárólag a Byron—Puskin-féle verses regényben nyerhessen formát.

Gyulai, akinek ízlése, esztétikája az 50-es évek nemzeti ellenállásának szellemében formálódott, s ennek jegyében tett magáévá egy sajátos, klasszicizáló, eszményítő realizmust, a kieglyezést követő években új műfaj, új hangnem felé tájékozódott. A Bach-korszak szigorú, erkölcsi szemléletű irodalmi ambíciójával szemben mintha bizonyos elengedettséget érhetnének tetten a *Romhányi*ban. A 67 után megélnékül politikai életről, a Gyulai számára sokban ellenszenves közéleti csatározásokról és ellen nem szólhat már az 50-es évek modorában és műfajaival: a pátosz és határozott erély hangját mélabú, szkepszis, ironia váltja fel, a felháborodás és az „ügyis hiába” kettőssége. A *Romhányi* keletkezésének van egy mély belső oka is: Gyulai mint novellista a 60-as évek derekára válságba jut, abba is hagyja az írást. Mindaz az epikai lelemény, élet-ábrázoló ambíció, mely egy másfajta objektiváció lehetőségétől megfosztatik, a *Romhányi*ban ölt testet.

Nemcsak a világ változott meg Gyulai körül, személyes életében is megrázkódtatások érik. 1864-ben meghal öcsse, két év múlva elveszíti feleségét, aki három árvtát hagy maga után, s ugyancsak 1866-ban kell színész bátyját is gyászolnia. Olykor talán túlzottan elvszerű, kötelességre ügyelő egyénisége a megpróbáltatások hatására tündödbbé válik, mintha azzal védekezne a lélek, hogy megpróbál mindent bizonyos mértékig súlytalanítani, mintha humorral, ironiával, melankóliával menekülne a tragikus fejleményekkel való szembenézés elől. A személyes sorsnak, a közélet alakulásának és belső műfaji fejlődésnek eredményeképpen született tehát a *Romhányi* 1869 és 72 között.

2.

Már a legközvetlenebbül egykorú kritikai fogadtatás is érzekelte, hogy a *Romhányi* egyfelől sajátosan magyar, nemzeti, másfelől bizonyos európai nyomokon halad.¹ Gyulai inkább az előbbit hangoztatja:

„Annyit megmondok most előre,
Hogy hősöm nem lesz Don Juan,
Anyegin sem válik belőle,
Szegény Romhányi ő csupán.
Magyar szülött...” (III.50.)

Mivel Puskin már Byron hatása alatt alkotta meg az *Anyegin*t, az ősforrás a *Childe Harold* és a *Don Juan*. A *Romhányi* azonban csekély mértékben mutatja Byron ezen műveinek hatását. Somogyi Sándor véleménye, mely szerint „a byroni szatira hangját Őti meg: közel jár a *Don Juan* könnyed, pajkosan szökellő modorához”,² legfeljebb annyiban helytálló, amennyiben a

* Elhangzott az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság felolvasóülsén, 1974. február 14-én.

¹ Fővárosi Lapok 1872. 221. sz. (szept. 29.)

² A magyar irodalom története 1849-től 1906-ig. IV. köt. Bp. 1965. 218.

valóban Byrontól származó lírai kitérésekre és a politikai életet illető szatirikus hangra gondolunk. Gyulai egyéniségétől nagyon is távol áll Byron pajzán, sokszor cinikus hangvétele, csak a legáltalánosabb külsőségekben követi Byront, de még azokban sem zárható ki Puskin közvetítő szerepe. Igaz, lehet rokon vonásokat találni a *Don Juan*ban és a *Romhányiban*,³ Gyulai egyéniségében, epikai érzékében azonban nem voltak adva kellő mértékben a feltételek a byroni forma áthasonítására.⁴

Az *Anyegin*t már 1855-ben olvasta német fordításban, Bérczy fordítása pedig a legjobbkor jött. (Barta János szerint *A délibábok hőse* mellett a *Romhányi* követi legsikeresebben az *Anyegin*t.)⁵ A hasonlóságokat korán kimutatták,⁶ az egyezésekről szólva azonban csak a szerelmi cselekmény hasonlóságairól emlékeznek meg. Pedig több és mélyebb a rokonság ennél. Feltűnők a szöveg szerinti egybeesések:

„S ez ugyanazon Tánja volna,
... A félénk, egyszerű leány,
Kire ő egykor alig nézett”⁷

Romhányi megdöbbenése hasonló:

„S gondolja: »E nő ugyanaz hát,
Kit ismertem, mint szende lyánykát,
Ki engem egykor szeretett,« (III.30.)

Romhányi, akárcsak Anyegin, nem a naiv kislányt szereti meg, hanem az érett, nagyvilági, már férjnél levő előkelő hölgyet. Gyulai szavai:

„Ilonka, hajh, mért kelle látnod
És megszeretned oly nagyon,
Faludtól oly korán megválnod,
Milyen boldog voltál te honn!” (I.30.)

mintha Tatjana nosztalgiáját visszhangoznák:

„Oh mint ohajtanám cserébe,
É nagy világ s álarcos népe
E termék s fény és zaj helyett
A honi kedves lakhelyet,”

Az eddig számbavettnél több a cselekménybeli egyezés is. Romhányi, mint Anyegin, az örökölt birtokon reformokat vezet be, nem sok sikerrel. Nem pusztán cselekménysablon, hogy Tatjana és Ilon higgadt, becsületes, értékes, gyöngéd idősebb férjet kap. Így igazán megoldhatatlan a szerelem nélkül férjhez ment hősnők helyzete. Hála és megbecsülés fűzi őket férjeikhez, ezen csak erkölcsi súllyedés árán tehetnék túl magukat. Hasonló módon a lélekrajzot szolgáló közös motívum a férjhezmenetel körülményeinek és indokainak festése: félelem az egyedül maradástól, valamint Tatjana anyjának, illetve Ilon apjának unszolása, aminek nehéz ellenállni. Szinte bizonyosra vehető, hogy Tatjana V. fejezetbeli rémes álmának inspiráló hatására került a *Romhányiba* Ilon álma (III.43.), melyben holtnak látja magát. Anyegin blazirtságát, kihűlt szívét örökli a Párizsban időző Romhányi (I.12.), Anyegin módjára cserél szerepet a valamikor elhagyott nővel: „Reám most az ő múltja vár, /A régi kölcsön visszajár.” (III.34.) Ilonka sorsa is emlékeztet a Tatjanáéra és Gyulai a leírásokban is követi Puskit:

„Ilonka mind hiába várja
Romhányit, ki elhagyta már,
Búját, titkát magába zárja,
Lemond, remél és újra vár.
... A lépcsőn néha hallni véli
Az ifjú könnyű lépteit.” (I.38.)

³ WILLER József: Byron és a modern magyar eposz Győr é. n. 45—48. MORVAY Győző: Byron Magyarországon (Koeppel: Byron. Bp. 1913.)

⁴ RIEDL Frigyes: Gyulai Pál. Bp. 1911. 35.

⁵ BARTA János: Arany János és köre orosz irodalmi kapcsolatai. Helikon 1972. 2. 183.

⁶ ANGYAL Dávid: Gyulai Pál. Bp. 1912. 23—24.

⁷ Az ANYEGINt dolgozatunk témája miatt mindenütt Bérczy Károly fordításában idézzük.

Amit leginkább hasznosított Gyulai az *Anyegin*ből, méghozzá önálló módon, az a lelki folyamatokhoz simuló tájrajz (őszi képek), a mélabús modor, a vidéki társasági élet realiztikus megjelenítése, a hangulati telítettség, lemondásnak és bíráltnak, fájdalmas lírának és társadalmi elemzésnek sajátos ötvöződése. És ahogy Anyegin minden byronizmusa mellett is nemzeti jellegű és tanulságú karakter, úgy Romhányiban is, bár Anyegin leszármazottja, a nemzeti önszemlélet fontos mondandói fogalmazódnak meg. Gyulai az adott pillanatban Puskin modorában tudta legteljesebben kifejezni önmagát és korát, egyúttal irodalmunk nagykorúsodását igazolva a műforma meghonosításával.

II.

1.

A *Romhányi* 67 szellemében íródott,⁸ kétségtelen azonban, hogy hatnak benne ezzel ellentétes tendenciák is. Pessimista életszemlélete, csüggedt hanghordozása miatt inkább a kiegyezéses illúziókból való kijózanodás termékének látszik. Gyulai érzi, hogy a deáki „tett” nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, de úgy véli, hogy nem azért, amiért az ellenzék támadja, a nemzeti függetlenséget feladó megalkuvásáért. Érzekelte a kiegyezés kudarcát, de ingerültté tették az ellenzék formális és magyarkodó, nem a reális helyzettel számoló gáncsai. Gyulai az emberi természetben, annak romlékonyságában keresi a bajok okát, karakterbeli felszínességben, önzésben, hiúságban. A máskor didaktikus s ezért optimista Gyulai már-már a reménytelenség foglya (II.8.). A művet belengő fáradt, mélabús hangulat is ebből ered, hogy az ember nem bizonyult alkalmasnak az előtte álló felemelő és értelmes feladatok elvégzésére, hogy a lehetőségek korlátozottsága és önnön gyengéink miatt szárnyaszegetté válnak legnemesebb ambícióink. Ily módon a *Romhányi* nem minősülhet a kiegyezés problémátlan és magabiztos dicsőítésének, sokkal inkább felelős számvetésnek a kor alapvető kérdéseivel.

2.

Gyulai szerint a kiegyezéssel megnyílt a zökkenőmentes fejlődés, a lehetőség szerint nemzeti jellegű polgárosodás perspektívája. Azért marasztalta el az ellenzékét, mert szerinte kellő körülmények nélkül, a maga felszínes, kurucos demagógiájával gátolta a nemzet előrehaladását a kívánt úton. Gyulai tehát támadja a 48-as párti megyei középnemességet, mely tömegbefolyású 48–49 emlékének kizsákmányolásával biztosítja. Támadja a kitartó munkára képtelen gondolkodást, a „hamarfy” politika képviselőit, akik azonnali eredményeket akarnak, s az első kudarcra megszállja „őket a bú-bánat” (IV.2.). Támadja az ellenzék szónokainak hatásvadász beszédeit (I.36.), a mindenáron és minden kérdésben való ellenzékiiséget (I.54.). A 48–49-es események megrajzolásában a baloldal negatív beállításához nagyban hozzájárult a kiegyezés utáni 48-as párt taszító hatása. Hiszen Romhányit és nemzedéktársait még hőssé formálhatta a szabadságharc, a 67 utáni ellenzék azonban meddő parlamenti csatározásaival valóban azt az utat járja majd be, amelyet Gyulai jósol meg számára: „Túl a képzelgők tört reményén, / Hol nincs már róza, csak tövis” (III.23.) — a dzsentrivé zülleszt és a lelépést a történelem színpadáról. Keserű tapasztalata szerint a másik oldalon is önzés és hiúság vegyül a hazaszeretethez (II.13.), így, bár jobb híján a kiegyezés híve, csalódottsága mindkét pártból való kiábrándulását jelzi.

Minden elfogultság ingerelte, különösen felbőszítette a hazaárulónak bélyegzett Görgei sorsa, hisz ebben is a 48-asok demagógiáját látta. A *Romhányi* a legtöbb ellenszenvet Görgei rehabilitálásával váltotta ki, a közvélemény Kossuth lebecsülését látta benne. Pedig Gyulai nem Kossuth érdemeit akarta kisebbíteni, hanem Görgeit és általában a magyar konzervativizmus tiszteletre méltó, de népszerűtlen képviselőit becsülni meg. A Görgei-ellenes hajszában bizonyos nemzeti hibák (hálátlanság, elbizakodottság, hiúság) tipikus megnyilvánulását látta (IV.22.). A *Gazdátlan levelek* koncepcióját veszi át, bár sajátos módon Görgei maga elnézőbb nála: „sorsának messze jövőre kiható balfordulataért a nép mindig csak egyeseket tehet felelőssé, — mivelhogy amely nemzet concrent enül önmagára vetne, az saját nemzeti életének fonalát legott ketté szakítaná.”⁹ Gyulai elitéli a nemzet hiúságát és bűnbak-keresését, objektivitására és értékmentő aggodalmára azonban jellemző, hogy milyen ódai hangnemben szól Kossuthról:

⁸ TAMÁS Attila: A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátja. Itk 1965. 313. HERMANN István Bevezetés. Gyulai Pál válogatott művei. Bp. 1956. I. köt. 49.

⁹ GÖRGEI Arthur: Gazdátlan levelek. Bp. 1905. (Második kiadás) 4–5.

„Ki jobbágságot eltörültél,
Kivivtál új törvényeket,
Vész közt kétségbe nem merültél
És lelkesítéd népedet,
Hogy védje, nem kímélve vérét,
A múlt s jövője kincseit,
Hős küzdelemnek nyerje bérét,
Ha gyáván vesz, mindent veszit...” (IV.21.)¹⁰

Az önkényes hazaárulónak nyilvánítás annál érzékenyebben éreinthette Gyulait, mivel a Bach-korszak irodalmi harcaiban őt is érték hasonló támadások. Az irodalom színvonalát féltő szigorú bírálatai miatt a korlátolt magyarkodás azt sütötte rá, hogy a bécsi kormány vele gyaláztatja a magyar irodalmat.

Igaza van Tamás Attilának, amikor *A délibábok hőiséhez* képest kevesebbire becsüli a *Romhányi* erkölcsi—eszmei tartalmát: „míg Arany László tragikus kényszerrel lát a kijózanulásban, s nyíltan kimutatja, hogy az emberi értékek feladásával jár együtt, addig Romhányi alakja azt hivatott példázni, hogy a mélyebb emberi tartalom és a realitások talaján mozgás (ebben az esetben: a megalkuvás) szervesen összefügg egymással.”¹¹ Romhányi figurája valóban az illúziók elvesztése után válik értékessé. Egyéniségének fejlődésében azonban van egy másik döntő mozzanat: a szabadságharcban való részvétel, a hazáért hozott áldozat az, ami komollyá és erkölcsileg mélyre formálja. Gyulai erkölcsi, karakterológiai szempontjaiból is adódik, hogy legkevesebbire a korteskedő, forradalmár Romhányit becsüli, legtöbbször a szabadságért, nemzeti függetlenségért vérét ontó honvédet, tehát nem a megalkuvót, az elveit feladót. Ilon kompromisszuma, szerelem nélküli házassága éppen a megalkuvás veszélyeit festi a magánélet síkján (I.53.) Ilon sohasem tudja igazi szerelemmel megszeretni Telegdit, Romhányit pedig a leánykori fellebbanás után akkor szereti meg igazán, amikor sebesült honvédként a kastélyba kerül (III. 36.). Ilonnak Romhányihoz fűződő szerelme Gyulai ragaszkodását fejezi ki a szabadságharc emlékéhez, férjhezmenetelhez és tisztelete Telegdi iránt a kényszerű megalkuvás példázata. Szükséges, sőt létfontosságú kompromisszumnak itéli Gyulai a kiegyezést, de lelkesedni nem tud érte, akárcsak Arany László, aki nem a szívből, hanem az észből következő elkerülhetetlen lépésnek tartotta. Ilonka szerelme és egész históriája miatt sem a diadalmasan berendezkedő uralkodó osztály rövidlátó biztonságérzetét sugallja a *Romhányi*, hiszen a nemzet sorsáért aggódo, tragédiáktól rettegő költő fájdalmas lírája lengi be.

Gyulai „eszmeiségének talán legállandóbb rétege a fejlődés evolúciós koncepciója”,¹² tehát a társadalmi forradalmat elítéli. Igaz, hogy amikor Romhányi „democrat alapon” nyugvó forradalmi agitációját elítéli, az új eszméknek azon szószólóra gondol, akik könnyelműségből, hiúságból, karrierizmusból csatlakoztak az ügyhöz (III.22.). Nem azonosítja magát Telegdivel sem (II.14.), aki Széchenyi álláspontjához csatlakozik, s így elgondolása szükségszerűen tér el a Gyulaieitől, aki az Eötvös—Csengery-féle „polgári társaság” hívének számított. Úgy érezte, hogy a nemzetnek szüksége van az arisztokrácia tekintélyére és anyagi erejére, becsülte is annak érdemes képviselőit, a születési előjogokról azonban gúnyosan szól (I.6.). Ostorozza a demokratákat is, akik szerint csak az „illik valóban kormánypadra”, aki nem nemes (I.15.). Gyulai rendi elfogultságoktól mentes demokratizmusát a nemzeti egység megőrzésére mozgósította.

Deák-párti létére is tisztában volt azzal, hogy a szabadságharc magasztos küzdelméhez képest milyen negatív kísérő jelenségei voltak a kiegyezésnek:

„Mily szenvedés és mily erények,
Most jobb sors s mennyi szennyes érdek,
Mily hívság, góg, bolond beszéd” (II.37.)

Bár az ellenzék szemében ő a hatalom birtokosa, a valóságban állandó védekezésre kényszerült a nemegyszer igazságtalan támadások miatt, a nagyhangú 48-asok ellenében kisebbségbe szorult: a nemzeti hibákat ostorozó költő nem is lehetett népszerű a nemesi—nemzeti önteltség, a kuruc-

¹⁰ Arra, hogy Gyulainál a *Romhányi* esetében milyen közel esik a költészet és a publicisztika, aligha találni bizonyítóbb erejű példát, hiszen az idézett rész utolsó sorai szinte szó szerint megegyeznek Gyulai híres politikai cikkének Kossuthra vonatkozó mondataival: „ő volt az, aki a jobbágság eltörlését diadalra juttatta, az 1848-i törvényeket kivívta, s a vész napjaiban kétségbe nem esve, lelkesítette nemzetét, hogy védje múltját és jövője kincseit, mert ha gyáván vesz, mindenét veszti.” (GYULAI Pál: Kossuth levele Deák halálakor. BSze. 1876. 176.—177.)

¹¹ TAMÁS A.: uo. 313.

¹² KOVÁCS Kálmán: Fejezet a magyar kritika történetéből. Bp. 1963. 14.

kodó nagyotmondás korában. Gyulainak ez a népszerűtlensége és elszigeteltsége az okozója a *Romhányi* fáradt rezignációjának. (Tisztában volt az ellenzékkel szembeni és a Görgei rehabilitálásért folytatott harcának reménytelenségével, előre bukásra ítélettségével.¹³)

3.

Elemző társadalomábrázolás számára nem kedvez a műfaj, Gyulai így is éles szemű megfigyelője kora nemességének. Az Erdélyben megismert liberális, nemzeti szellemű arisztokráciáról szerzett kedvező benyomásai révén formálja meg Telegdi pozitív alakját, Romhányi apjának bemutatásában viszont a reformkori, hazafiatlan főnemesség bírálatát kapjuk (I.6.). Az ifjú Romhányi Párizsban könnyedén elfeledi Magyarországot, szalonhölgyek kegyéért versenyez, szórja a pénzt, párbajozik, botránnyokat okoz: „Külföldön akkor így leve / Ismertté a magyar neve.” (I.11.) A nemességet elfogadni és lelkesen becsülni a szabadságharcban hozott áldozatáért tartja érdemesnek (II.1.). Különösen hiteles a konzervatív párt 48–49-es dilemmájának bemutatása Telegdi vívódásán keresztül. „Önbizalmat s irányt veszít”-enek, mert sem a szabadságharc mellett, sem ellene nem tudnak egyértelműen fellépni. Hibáztatják ugyan Kossuth politikáját, de elítélik a bécsi kormány eljárását is. (*Három beteg* című hasonló témájú elbeszélésében a konzervatív Abonyi ugyanígy egyik félhez sem csatlakozhat, mert egyik a királyt támogatja, másik az országot.) Ugyancsak Telegdi érzelmei illusztrálják azt a folyamatot, melynek során 49 őszén a konzervatívok a vezetésből kiszorulván szembekerülnek a „jött-ment” Bachhal (II.20.). Gyulai a Bach-rendszer kárhóztatásában kérelhetetlen, szenvedést, pusztulást lát az önkényuralom első hónapjaiban, nem idealizál, mint Kemény (I.2.). A társadalmi folyamatok tükröztetése szempontjából a legalaposabb képet 49 őszéről kapjuk: Gyulai személyes emlékei alapján adja a várkastély rajzát, ami itt látható, az az akkori egész magyarság helyzetére jellemző: a honfibu, a vitatkozások, pesti hírek, hírlapok, levelek aggodalmas várása, a régi emlékek felemlegetése, a faluból fellátogató, most, a nemzet szerencsétlenségén kibékülő és együtt búsuló katolikus és református pap. A Bach-korszak életformájának egyik jellemző mozzanata, a megnövekedett vidéki társasági élet is belekerül a *Romhányi*ba: vendégek jönnek névnapra, vadászni, új hírt hallani, de zene, vígasság, tánc nélkül szüntelenül a politikáról folyik a szó (IV.4–7.). (1851-es *Szüreten* című versében hasonló képet fest ezen idő lehangolt társasági életéről.)

Egy ilyen összejövétel fejeződik be a Kossuth–Görgei vitával, s ezen a ponton szakad meg a mű. Előbb azonban egymás után megszólaltatva a társaság tagjait, Gyulai gondosan árnyalja a nemesség 49 utáni tagolódását. A szélsőjobboldali gróf Szigeti az őszalkotmányt dicséri, Telegdi szerint erősebb kormány által végrehajtott reform megelőzhetné volna a forradalmat, másvalaki gondolatok nélkül Széchenyit szajkózza. Az ifjú Geréb Kossuthot élte: „Vezessen Isten utadon, / Hogy mentsd meg, visszavár e hon!” (IV.13.) Gyulai szerint éppen Geréb véleménye a legártalmasabb, mert el akarja hitetni, hogy nem a túlerő győzött, hanem belső árulás okozta a bukást. (Amely gondolat — Kossuth visszavárásával, irreális remények ápolásával szinte nem akarja tudomásul venni a valóságos helyzetet.)

Gyulait szüntelenül nyugtalanította igazság és népszerűség ellentéte. (Lírájának is gyakran visszatérő témája: *A népszerűség* 1868.) A *Romhányi*ban keserű bírálatot mond a nemességről, mely a mély és felelős hazafiság helyett a külsőségekben megnyilvánuló, hangoskodó honszeretetet részesíti bámulatában, mint például a bársonyszürben, díszparipán kortesvezérnek öltözött Romhányit (I.9.). Ellenszenvvel figyel, hogy még mindig gyakran „feléled a megye” (IV.8.) hogy bármily csapások érik a nemzetet, semmi nem fojtathat el „pártszenvvedélyt és diktót” (IV.7.), hogy a választás úri sport „most úgy, mint régen”, mely veszéllyel és költséggel jár (I.25.),

A *Romhányi* magyarságát, nemzeti szempontjait többen hangsúlyozták: egyesek inkább kijelentésszerűen,¹⁴ mások Romhányiban a magyar jellem előnyös és rossz tulajdonságainak szerencsés egyesítését látva.¹⁵ A döntő azonban nem ez, hanem bizonyos nemzetinek vélt hibák elleni harc és egy erkölcsileg tisztult, hagyományhű, de haladó nemzet eszménye.

¹³ Gyulai harcának meddő voltát jól dokumentálja egy korabeli cikk, amely azért hibáztatja, mert „védő ügyvédévé szegődik egy olyan embernek, akit kora elítélt. A költő a zúgó vihar ellen küzdhet, kiállhat a síkra a tömeggel, de győznie kell, különben neveltségessé válik. Gyulai Pál merészen kiállott a síkra, már többször tette és nem győzött: szerintünk neveltségessé lett, mert a mai kor nem hiszi neki azt, amit mond. Lantot fogott és énekelni kezdé Görgei dicsőségét. A nemzet süket maradt Gyulai szavára, nem hallgatott rá, nem kellett és nem kell az ének. Gyulai Pál nem mentette meg Görgeit, — mert arra, hogy ezt megmentse, még Petőfi varázsa, Petőfi lángszava is gyöngye volna.” Gyulai Pál Imint költő. Függetlenség 1881. 357. sz. (dec. 28.)

¹⁴ GYOMLAY László: Gyulai Pál, mint költő. Bp. 1912.

¹⁵ SZANA Tamás: Gyulai Pál költeményei. Fővárosi Lapok 1869. 278. sz. (dec. 4.)

Gyulai számára a legmagasabbrendű érték a nemzet szolgálata. Azért tud azonosulni a szabadságharc honvédő harcával is, mert a honfiszellem megnyilvánulását látja benne (I.56.). Ilonka, aki „hallgat csak szívére”, lelkesedik a honvédek sikereiért, ami (bár bizonyos lefokozás van benne) Gyulai vonzalmáról árulkodik. A szerelmi történet ebben is túlmutat önmagán: a megbántott és elhagyott Ilonka a nemzetért életét kockáztató, a szenvedést is vállaló Romhányinak bocsát meg (II.28.). A nemzeti összefogás, a nemzeti egység a mű egyik fő eszméje. A bukás után Telegdi és a konzervatívok segítik, mentik egykori politikai ellenfeleiket (II.27.). A III. ének hitelesen mutatja be, hogy a „Pártok között kihalt az átok”, hogy „szolgálc” fűz össze mindenkit. Gyulai mély rokonszenvvel ír a nemzeti egység e rövid megvalósulásáról, de nem azért eleveníti fel a kort, amelyben „a kunyhót és a palotát / Egy fájdalom nyílalta át”, hogy nosztalgikus emlékezésével olvasóit elérzékenyítse, hanem hogy a kiegyezés utáni nemzedékeket a példa erejével mozgósítsa a nemzet előtt álló óriási feladatok elvégzéséhez szükséges összefogásra.

Ugyanígy korát igyekszik óvni azoktól a nemzetiékeknek vélt hibáktól, amelyek szerinte tévút hoz, bukáshoz vezetnek. Romhányi és Matild hiúságtól, sikervágytól hajtott politikai szereplése szinte jelképévé nő annak, amit Gyulai katasztrófával fenyegetőnek lát a múltban (Kossuth szerepe) és a jelenben (a 48-asok demagógiája). Ahogy Keménynél az önismerethez csak csalódásokon és bukásokon keresztül vezet út, éppúgy a *Romhányiban* is keserű igazságként hangzik el:

„Ha jobb dolgunk van, meg nem fértünk,
Hiúság- és viszálynak élünk,
S csak akkor csüggyünk igazán,
Ha tönkre tettük, a hazán.” (III.4.)

Ennyiben joggal látja Papp Ferenc a *Romhányiban* a tragikum szépségét: Romhányi csak a magánéleti és nemzeti megrázkódtatások hatására mélyül el.¹⁶ Gyulai tehát a „Nemesis fenyítő ujjá”-t látja a 49-es bukásban, amely arra int, hogy óvakodni kell az elbizakodottságtól, a frázisos hazafiságtól, s el kell jutni a nemzet bűnbak és bálvány nélküli tárgyilagos szemléletéig, alázatos szolgálatáig.

Nemzetszemlélete objektív idealista világnézetének megfelelően erkölcsi jellegű. Ostorozza a nemzet elfogultságát, állhatatlanságát, szószátyárságát (mindez nem valami faji meghatározottság, hanem a kortársi megyei—nemesis politika jellemzője), s a nemzetért hozott áldozatot emeli fel. A Kemény Zsigmond fölött tartott emlékbeszédében mondotta: „Hazafi becsvágyába kevés hiúság vegyült...” Ezt az eszményt fejezi ki az átnevelődött Romhányi, aki túrni, fáradni tanul és a csendes munkásság örömét keresi (III.26.). A hazának áldozott élet nem hiábavaló (II.7.), a legfőbb erkölcsi jó pedig: használni „annyit nemzetének / Amennyit kis körben lehet.” (III.23.). A halaszthatatlan polgári fejlődés szükségességét ismerte fel Gyulai, ezért szállt szembe a kardcsörtető hazafisággal és ezért (korántsem megalkuvásból) buzdított lankadatlan munkára, önzetlen szolgálatra.¹⁷ Úgy látta, hogy a függetlenség kérdésének előtérbe helyezése kerékkötője lehet a haladásnak az adott helyzetben. De tudta azt is, hogy a polgári átalakulásnak nemzeti jellegűnek kell lennie. Ezért igyekezett egységbe olvasztani a polgárerényeket a nemzeti ügy szolgálatával.

III.

1.

A valóságábrázolás mellett lényeges szerepük van a *Romhányiban* a szubjektív elemeknek, Gyulai egyénisége érvényesülésének. Életsorsának sok mozzanatát idézi meg, a Gernyeszeghez fűződő emlékek műbe szövése például többször megismétlődik (II.38., 39.). A boldogtalan szerelem sóvárgásának rajzába belejátszik a Pataki Emilia-szerelem reménytelensége, sokáig visszاسajgó sebe. A mű eddigi elemzői nyilván a két évtizedes távolság miatt hagyták figyelmen kívül ezt a tényezőt. Pedig az életrajzi háttérről meggyőzhet bennünket Pataki Emilia további sorsa (egy előkelő, a szabadságharcban jelentős szerepet játszó fiatalemberbe, Latinovitsba szeretett bele, de az visszaélt érzelmeivel),¹⁸ valamint a néhány évvel később írt Vörösmarty-

¹⁶ PAPP Ferenc: Gyulai Pál. II. köt. Bp. 1941. 151.

¹⁷ Az *Egy képviselő emlékkönyvébe* (1869) című Gyulai-vers ugyanezt a gondolatot fejezi ki: „Jobban tudunk meghalni a hazáért, / Mint élni érte hűn, eszélyesen.”

¹⁸ PAPP F.: Gyulai Pál. I. köt. 232.

életrajz Vörösmartynak Perczel Etelkához fűződő megvallatlan, önfegyelmézzel leküzdött szerelmét nagy beleérzéssel rajzoló részei.¹⁹ A falusi csendes élet, az enyhítő magány utáni vágy (III.18.) a fáradt és lemondó költőt állítja elénk, akinek vigasztalansága a cselekményből és önnön lelkéből, sorsából egyaránt származik:

„Oh őszi fénynek enyhe napja,
Te vagy legkedvesb évszakom!
Szívem, a méla érzés rabja,
Hányszor merengett bájjadon!
... Hajh, életem úgyis mi más,
Mint kora őszi hervadás!” (III.2.)

Egyéniségének két oldala, harciassága és mélabúja nincs ellentétben egymással. Sőt, a szüntelen csatározásokba belefáradt ember szomorúsága vesz rajta erőt. Meddőnek érezhette küzdelmeit azért, mert pl. a Görgei-kérdésben be kellett látnia az eredménytelenséget és talán azért is, mert éppen ekkoriban, a 70-es évek elején sejtette meg először, hogy az idő, a történelem túlhaladt rajta.

2.

A *Romhányi* iróniája támadó kedvből és tehetetlenségből fakad. Iróniával beszél Romhányi apjáról vagy Bécs „bölcességéről” 49-ben (I.1.). Szinte végig irónikus Romhányi fiatalságának bemutatása (I.9. 22.). Az írónak hőiséhez való viszonyában van valami, ami az irónián túl is lekezelő, szinte gyerekessé degradáló: „Mint államférfi nem erős, / De küzd ám, mint szerelmi hős.” (I.15.) Iróniával adja vissza az ellenzéki sajtó pátoszát (IV.1.) s ily módon teszi neveltségesse a Romhányit üldöző zsandárokat. (Irónia, komikum, humor csak az I. és IV. énekben lelhető fel, tehát a szerelmi történetet nem érinti. Gyulai műve ebben is az *Anyegin*hez hasonlít, ellentétben a *Don Juannal*.) Gyulai rossz közérzete, elégedetlensége nyilatkozik meg mindebben. A hangulatiságban a tehetetlenség-ézés már támadó kedv nélkül jelenik meg.

3.

Az egész műre a halál gyakran visszatérő motívuma nyomja rá a bélyegét: az őszi tájképekben haladó természet, 49 harctéri pusztításai és a kivégzések, a beteljesületlen szerelmek meddősege, a halállal eljegyzett Ilon szenvedései. A III. ének végén a naplemente még csak távolról utal erre (40.), de a holdnak szemfedőhöz, a furulyaszónak síri dalhoz való hasonlítása (41.) már átmenetet képez Ilon álmához, melyben holtnak látja magát (43.). Reménytelenség és csüggedtség uralja a szerelmi történetet, ezért a legtöbb ilyesfajta részlet Ilon rajzához tartozik:

„Így volt ma is, a ködös este
Oly méla-bússá hangolá,
Érezte, fáradt lelke, teste,
Sejtelmek árnya száll reá.” (II.30.)

Reviczky Gyulainak ezt az „édesen zengő húr”-ját, „elégikus, mélabús dal”-át szerette a *Romhányiban*.²⁰ A szomorkás hangulatok kapcsolódnak politikai—közéleti témájú pontokhoz is: húrjain ilyenkor is megrezdül „Egy méla hang. Mért nyomjam el? / Habár tudom hiába zendül, / Rá nyájas visszhang nem felel.” (IV.19.) Itt tűnik ki Gyulai melankóliájának másik forrása: fájdalmasan egyedül van. Jól tudja, hogy szava elvész a többség zsvajában. Sőtér az *Udvarházzal* kapcsolatban mutatott rá, hogy az irányregényhez illő erélyes és bizakodó hangsúly helyett a nevelő szándék, a követendő program mit sem „tud elvenni az egész mű mélységes mélabújából”.²¹ A *Romhányi* mélabúja is az egész mű eszmeiségének végső mérlegét módosítja, a hangulati összetettség pedig (melankólia, gúny, pátosz, irónia, humor, stb.) a verses regény sajátos esztétikai egységének biztosítója.

¹⁹ Gyulai Pál válogatott művei. Bp. 1956. II. köt. 273.

²⁰ REVICZKY Gyula: Gyulai Pál lírája. A Hon 1881. 354. sz. (dec. 25.)

²¹ SÓTÉR István: Nemzet és haladás. Bp. 1963. 328.

A Byron—Puskin-féle verses regényben eleve benne van az elbeszélő modor változtatásának, a nézőpont variálásának lehetősége, már csak a szerzői, lírai kitérések miatt is.²² A 12 soros strófyszerkezetet lehetőséget ad arra, hogy az elbeszélői álláspont egy versszakon belül többször is megváltozzon, s ezáltal az előadás friss, szöklélő könnyedsége és tömörsége egyszerre valósul meg (I.29.) A gondolatok szeszélyes csapongása vonja maga után az éles hangnemműváltásokat. Haynau és Bach uralmának felháborodott jellemzését váratlanul szakítja félbe: „De elég ebből immár ennyi, / Nem speech lesz ez a költemény”. (I.2.) Az éles kontraszt hatásos és ökonómikus eljárásnak bizonyul. Hatásos, mert pátoszellenességével leüti az alaphangot és az olvasót állandó éberségre ösztönzi, ökonómikus, mert az európai és hazai politika perspektívájából késedelem nélkül vált vissza a szerzőre és témára. A következő versszakban a nézőpontváltás folyamatosabb módjára találunk példát:

„Felhők borognak az ég boltján”

Ez még egy kicsit az előző sorra utal vissza: „Negyvenkilencnek ösze volt”, tehát konkrét és elvont jelentésű egyszerre.

„Ki sem pillant a vaksi hold”

Ebben a sorban a haza borús, kilátástalan állapota mellett túlsúlyra jut egy konkrét éjszaka látványa.

„Az est, az éj korom sötéte
Mintegy elbúni, szökni int;”

Itt már megszűnik a kettősség, sőt lassan az üldözési jelenetet készíti elő. Az előadásmód variációi a szerzői személyesség különböző közelítő és távolító tendenciáinak eredményeképpen részt vesznek a mű hangnembeli és hangulati sokszínűségének kialakításában.

IV.

Byronnál nincs egységes cselekmény, Puskin már objektív kompozíciót teremt, Gyulai novellisztikusan egyenesvonalút. A *Romhányi* kompozíciója három főszereplőre támaszkodik, ami Gyulai novelláiban is gyakori eljárás (*Három beteg, Fanni, Egyszerű történet*). Közéleti események és magánéleti szál szorosan összefonódnak: a pozsonyi országgyűlésről aggodalmasan megterő Csáth báró eleve borulatóbban itéli meg lánya helyzetét, Ilonka Romhányit csak sebesült honvédtisztként szeretheti meg. Ezért nem érthetünk egyet Riedl Frigyes véleményével, aki szerint Ilon és Romhányi összehozása nincs kellőleg kiaknázva: „a cselekvénynek nem ad más fordulatot, mint valami egyszerűbb motívum adna, például, hogy a forradalom után egy közös barátjuknál találkozott volna Romhányi Ilonkával és férjével.”²³ Riedl nem veszi figyelembe, hogy Ilonka érzelmeinek feltámadását éppen a hosszas együttlét s az ápolás közben feltámadt részvét, a közellét magyarázza.

Gyulai in medias res kezdi a történetet, mint Puskin. Az első két ének hasonló felépítésű. Az I. az üldözéssel kezdődik, aztán rátér Romhányi ifjúságának, Ilonnal való kapcsolatának, Telegdi lánykérésének elbeszélésére, majd az ének végére az üldözéshez, az éjszakai jelenethez tér vissza. A II. ének Romhányi bújosásával és a Telegdi-kastélyhoz való eléréseével indul, de a II. versszaktól ismét a múlttól van szó: Ilonka és Telegdi házasságáról, a szabadságharc idején tanúsított viselkedésükről. Az ének Romhányi megtalálásával és azzal fejeződik be, hogy Telegdiék ápolásukba veszik. Tehát az első két énekben a jelen (üldözés és Telegdiékhez jutás) eseménysora öleli körül a múlt két fejezetét: az I. énekbéli visszatekintés Romhányi, a II. énekbéli Ilon sorsát viszi el az újabb találkozás pontjáig. Három cselekményszál találkozik itt: Romhányi sorsa, Ilon története, és az azzal esté események.²⁴ Ez a szabályosság a III. énekel megszűnik. Ily módon az egész mű kompozíció és időszemlélet dolgában két eltérő félre oszlik. A második rész (III., IV. ének) már az elbizonytalanodás és perspektívatlanság miatt holtpont-ra juttatja a szervezeten induló cselekményt.

²² Gyulai novellisztikájában is kedveli az előadásmód változtatását: a *Nők a tükör előttben* több szubjektív kitérés van. A *vén színészen* a történetet elbeszélő Dávid gyakran hallgatóihoz fordul.

²³ RIEDL F.: uo. 35.—36.

²⁴ A két első ének hasonló felépítése sajátos szimmetriát jelent. Ha *e* az éjszakai üldözés több szakaszban elmondott egymásutánját jelenti (e_1, e_2, e_3, e_4), *M* pedig a múlt felidézését, az első ének Romhányival (M_R), a másodikban Ilonnal a középpontba (M_I), akkor a megegyező fel pítést így írhatjuk le: I: e_1, M_R, e_2 ; II: e_3, M_I, e_4 . A III. ének elejétől kezdve időrendi sorrendben követik egymást az események. Ezután végig jelen van a három főszereplő, az idő lassabban telik. (Hiszen az első két énekben a múlt elbeszélése tömörítő volt.) A III. énekel megszűnik a megfigyelt összefüggés: III: e_5, e_6, e_7, \dots

Sokféle találgatásra adott alkalmat a *Romhányi* befejezetlensége. (Tény, hogy ezen kívül egyetlen művet hagyott félbe, *A fősvény halála* című genreképét.) Fennmaradt szóbeli nyilatkozata szerint a befejezésben Telegdiné megvallozza volna szerelmét, s mivel sem szerelméhez, sem hitvesi esküjéhez nem tud hűtlen lenni, nincs más kiút számára, mint a halál.²⁵ Ez a megoldás elő van készítve a műben:

„Mert érzi, nem sokáig bírja,
És iszonyúbb lesz majd a vég,
Balsejtés titkos könnyét sírja,
Elhagyta őt a föld s az ég.” (II.22.)

Az egész mű az elszalasztott lehetőségeket fájlatja (közéletben és magánéletben egyaránt), a jövátéhetetlenség kényszere katasztrófát jósol a befejezésben is. Az abbamaradást többféle módon indokolták a mű eddigi elemzői. Igaz, hogy a cselekmény nehezen megoldható csomóhoz jutott.²⁶ Erre mutat az események lelassulása: a IV. ének szinte nem is viszi előre a történetet, mintha a költő visszariadt volna a tragikus összeütközés kibonyolításától. Igaz, hogy Gyulai elfoglaltságai egyre kevesebb nyugodt, költői alkotásra alkalmas időt hagytak. Igaz, hogy a hosszúra nyúló epikus részek lírai átfűtését nem bírta erővel.²⁷ Szerepet játszhatott az is, hogy a 75-ös fűző a deáki liberalizmus végső eltorzításával kedvét szegte; nyilván ezért tartja Hermann Gyulai írói becsületessége bizonyítékának a befejezetlenséget.²⁸ A félbemaradás igazi oka azonban a kompozícióból és az időszemléletből hámozható ki. Hiányoznak a cselekményből a jövőre utaló mozzanatok: Gyulai a Bach-korszakban bizonyosnak hiszi elvei igazságát, de amikor mindennek a jövő útját kellene megszabnia, elbizonytalanodik. A közéletben nagyon is tudja, hogy miért és mi ellen kell küzdenie, a költészetben azonban, a jövőt illetően, úgy látszik, megérezte elégtelenségét és túlhaladottságát.

V.

A *Romhányi*ban romantika és realizmus összeszővődése figyelhető meg, ez utóbbi túlsúlyának jegyében. Ennek magyarázata: fiatalkori vadromantikus novellái után prózai epikájában a realizmus felé fejlődik, a romantikus lírára azonban jobbra hiányzott belőle a tehetség. A romantikus motívumok: ódai pátosz (a honvédekről szóló tiráda), érzélgős jelenetek (pl. Ilon vallomása Telegdinek III.49.) bele tudnak illeszkedni a fő tendenciájában antiromantikus műbe. A politikai meggondoláshól is veszélyesnek tartott szenvedélyesség, meggondolatlanság, rajongás helyett a Gyulai által legtöbbször becsült önfegyelmzés, némán türt szenvedés példáit kapjuk Ilonban és az átnevelődött *Romhányi*ban. Romantika-ellenességének éle Jókai ellen irányul:

„Ha nagy csodás és szörnyű szép kell,
A Jókai regényét nyisd fel;
Én azt meg nem tanulhatnám,
Nincs hozzá sok phantasiám.” (II.36.)

Jókai és a romantika „csodás és szörnyű” esztétikai értékeivel Gyulai elsődleges élményforrásból származó életanyag által biztosított realizmusának prózaiságát állítja szembe: „Mit láttam, átéreztem, éltem, / Egyszerűn csak azt rajzolom.” Kétségtelen, hogy a *Romhányi*ban és érett szépprózájában (az *Úvarház* erdélyi, a *Glück—Szerencse úr* berlini, a *Nők a tükör előtt* párizsi miliője) csak olyan emberekről és környezetekről ír, amelyeket személyesen ismer. A *Romhányi*ban az arisztokraták neveltetésétől az erdélyi tájig, a szabadságharcotól a Bach-korszak vidéki társasági életéig mindenről saját megfigyelései alapján írhatott. Diszkrétén, de érvényesíti bizonyos testi, biológiai folyamatok rajzát is. Jól tudja (pl. Ilon esetében), hogy a lelki élet zavarainak, megrázkódtatásainak fizikai kísérőjelenségei vannak: láz, hideglelés, rosszullet, ájulás. Azzal, hogy *A délibábok* hőseiben olyan nyomatékkel emelte ki a főhős rajzának lélektani vonásait, az nyer bizonyítást, hogy jogosultnak érezte a lélektaniség igényét a verses regényben is.

A realista lélekábrázolás szándékát mutatja, hogy Gyulai *Romhányi* lelki fejlődésének magyarázatát származásában és neveltetésében keresi. A jellem átalakulásának finom jelzője, hogy a szabadságharcban való részvételre is először hiúsága sarkallja. A nagy fordulatot kellően indokolja a kudarcok megelőző sorozata, miután a nemzeti összefogás pátosza lehántja róla gyengeségeit, megtalálhatja a módját a haza áldozatos, hiúság nélküli szolgálatának (I.59.). Átnevelődése tehát nem Telegdi, a magyar konzervativizmus jótékony hatására játszódik le, mint eddigi elemzői vélték. Matildhoz való viszonya is igazolja, hogy a fordulatot a szabadságharc jelenti.

²⁵ PAPP F.: Gyulai Pál. II. köt. 168.

²⁶ ANGYAL D.: I. m. 142.

²⁷ SOMOGYI S.: I. m. 219.

²⁸ HERMANN I.: I. m. 49.

Jóval Világos előtt szakit Matilddal, aki egy tábornokot „kegyel”. Matild, mint aki önnön meghaladott énjéhez tartozik, nem is érdeklő a továbbiakban. A kijózanodott, sokat szenvedett Romhányi „szelcses ifjúból férfi lett”, aki letiport, elvesztett hazáját tanulta meg komolyan, féltőn szeretni (III.4.). Telegdiéknél ismeri fel csödbe jutott életét. A haza kilátástalan állapota és Ilon iránt felébredő reménytelen, viszonzatlanok is látott szerelme letargiába juttatja. Jellemfejlődésének ezen a holtponthán új élménykörök számára válik fogékonyá:

„Romhányi mostan él először
Magányban s nyugodt napokat,
Természet és szives családkör
Lelkének új-új tápot ad.” (III.18.)

A lehetőségek elszalasztásának, a politikai és magánéleti elvétésnek a tragikuma akkor válik nyilvánvalóvá előtte, amikor be kell látnia fiatalkori léha izgalmainak ürességét, azt, hogy soha nem volt boldog. Ősi kastélyába álmódja magát, boldog családjá körébe, ifjú feleségével, aki Ilonkához hasonlít. Az álombeli Ilonka azoknak a női erényeknek a képviselője, amelyek az anyához kapcsolódnak (önfeláldozás, hűség, gyöngédség), s abban a tágas szegletszobában fogadja, „Hol egykor édes anyja élt”. Mindennek Gyulai kettős pszichológiai indoklását adja. Egyrészt az ágya fölött virrasztó Ilonka képe a betegben az anya emlékét kelthette fel, másrészt a boldog, idilli családi élet vágya részben anyjára való visszaemlékezéséhez, részben Ilonkához, mint elképzelt feleséghez kapcsolódik. Az igazi szerelem születését Gyulai nagy művészi tapintattal ehhez az álomképhez köti. Az is lélektanilag pontos megfigyelés, hogy ha valaki önmagát hibáztathatja boldogtalanságáért, akkor nem féltékenység, hanem melabú lesz úrrá rajta. Ez magyarázza passzivitását, bénultságát, harcra, ostromra való képtelenségét is. Utolsó gesztusa már átnevelődését dokumentálja. A lobbanékony ifjúból érzékeny lelkiismeretű férfi lett, akit a Kossuth—Görgei vitában felháborít a nemzet igazságtalansága. Lélektanilag hihetően járja be azt az utat, melyet Gyulai a nemzetnek szán: a szájhős könnyelműségtől eljut az „eszélyes”, reálpolitikus hazafisáig.

Az I. ének második felében Ilon lélekrajza kerül előtérbe. Csalódása után Romhányi iránt szerelmet érez, de megbecsülést nem (I.40.). Értékkonfliktusából csak önnön értékcsökkenésének árán tud kiszabadulni, a szerelem nélküli férjhez menettel: „és pazarolja bája kincsét, / Melyet már többé nem becsült.” (I.40.) Ilonka tragédiájának ez a konfliktus az alapja. Tragikai vétsége a megalkuvás, már csak ezért sem lehet a *Romhányi* a megalkuvás fenntartások nélküli hirdetője.

A *Romhányi* realizmusa nemcsak a lélektani hitelesség követelményének tesz eleget, hanem a stilizáló általánosíthatóságnak is. Telegdi és Romhányi egyaránt boldogítani akarta Ilont, mégis pusztulásba sodorták. A nemzet üdvét akarta szolgálni a forradalmi és a konzervatív párt is. A nemzet számára a biztonságot a Béke-párt jelenthette volna, de a nemzet ehhez szívből vonzódní képtelen, rokonszenve a függetlenségi törekvéseké, a forradalomé, mely az adott helyzetben katasztrófával fenyeget. A műnek ez a cselekmény fölötti, legelvonatbb jelentésszintje árnyalja Gyulai álláspontját: Ilon pusztulása azt sugallja, hogy a 48-as alapon való kiegyezés (Romhányi átnevelődése) elkésett, nem nyújt igazi megoldást, csak az eljátszott lehetőség melabúját keltheti fel.

Dávidházi Péter

GYULAI PÁL ROMHÁNYIJA: MŰFAJ ÉS ÉRTÉKELES*

A *Romhányi* poétikai elemzésekor a műfaj sajátosságaival való szembesítés, Gyulai kedvelt, elméletileg is kidolgozott módszere¹ kínálkozik rendező elvül. A verses regény² viszonylag kevés művet számláló, különös műfaj, általában a többszemponúságnak, az eszményekkel való teljes azonosulás fölhomlásának, a fönttartásosságának, az egységes és homogén értékrendszer megrendülésének és az értékpluralizmus vonzásának játékos, öniróniával telített, elegáns és könnyed műformája, mely kedveli a kesernyés humort, groteszk hatásokat, paródiát. Összetett, modern, polgári, s ha lehetséges ezt a sok vihart látott jelzőt pozitív vagy negatív előjel nélkül használni, urbánus műfaj, erre mutat például nosztalgikus vidékrajongása, s részben az is, hogy a legsikerültebb magyar verses regényt a Gyulaihoz képest urbánusabb neveltetésű és későbbi

* Elhangzott az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság felolvasó ülésén, 1974. február 14-én.

¹ GYULAI PÁL: A költészet lényegéről. 1885. Emlékbeszéd. Bp. 1914. II. köt. 222—225. GYULAI PÁL: A tárcaelbeszélésekről. 1898. Emlékbeszéd. II. köt. 353. Vö. VOINOVICH Géza: Gyulai Pál. Bp. 1926. 15. és ANGYAL Dávid: Gyulai Pál. Bp. 1912. 58—59.

² A műfajról lásd TAMÁS ATTILA: A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátossága. Itk 1965. 307. NÉMETH G. Béla: Mű és személyiség. Bp. 1970. 100—103. BARTA János: Arany János és köre orosz irodalmi kapcsolatai. Helikon 1972. 2. sz. 183.